

Effectief leesonderwijs en de Bibliotheek *op school*

Verslag pilot 2020 - 2023

de Bibliotheek
op school

Samenvatting

Tijdens deze pilot werd onderzocht hoe de Bibliotheek en scholen hun samenwerking kunnen optimaliseren ten behoeve van effectief leesonderwijs.

De pilot werd uitgevoerd op drie basisscholen in de regio Zuidoost Friesland. Het effectief leesonderwijs dat werd toegepast werd gebaseerd op Focus op begrip, een aanpak van Hogeschool Windesheim ontwikkeld door Erna van Koeven en Anneke Smits. Eindevaluatie van de pilot duidt erop dat de aanpak van de Bibliotheek *op school*, in combinatie met de aanpak Focus op begrip, een positief effect heeft op de leesomgeving, werkrelaties en motivaties van leraren, leerlingen en de bemiddelende leesmediaconsulenten.

De pilot werd geïnitieerd door Stichting Lezen en mede uitgevoerd door de IJsselgroep binnen scholen van Stichting Comprix en Verenigde Christelijke Scholen Opsterland (VCSO) in samenwerking met De Bibliotheek Zuidoost Fryslân. Eveneens betrokken waren de opleidingscoördinator van de Bibliotheek *op school* en onderwijs-adviesbureau Vol van leren.

In navolging van de positieve resultaten van deze pilot is reeds een opschalingstraject ingezet binnen dezelfde regio. Ook wordt er vanuit het Masterplan basisvaardigheden een project opgezet waarin scholen effectief leesonderwijs, gebaseerd op de pilootaanpak, implementeren.

1. Opzet van de pilot

Aanleiding en doelen

De pilot *Effectief leesonderwijs en de Bibliotheek op school* begon met een hulpvraag uit Zuidoost Friesland. De schoolbesturen aldaar van Stichting Comprix en Verenigde Christelijke Scholen Opsterland (VCSO) vroegen De Bibliotheek Zuidoost Fryslân: hoe kunnen scholen en de Bibliotheek *op school* hun samenwerking versterken en zo de kwaliteit van het leesonderwijs optimaliseren? Het doel was om met een sterkere samenwerking voor betere schoolresultaten in (begrijpend) lezen te zorgen. Om met de hulpvraag van de schoolbesturen aan de slag te kunnen, schakelde De Bibliotheek Zuidoost Fryslân de assistentie in van Stichting Lezen. Destijds werd al in toenemende mate duidelijk dat thematisch effectief leesonderwijs het antwoord is op dalende leesvaardigheid. Daarom besloot Stichting Lezen tot een pilot in Zuidoost Friesland die op dit gegeven zou stelen. De implementatie van effectief leesonderwijs zou worden gecombineerd met het programma de Bibliotheek *op school*. Het doel was om middels deze pilot het doel van de schoolbesturen te bereiken, en te onderzoeken op welke wijze de Bibliotheek en de school optimaal kunnen samenwerken om effectief leesonderwijs mogelijk te maken. Hierbij ging speciale aandacht naar het verbeteren van leesbegrip.

Daarnaast werd ten doel gesteld om de expertise op het gebied van effectief leesonderwijs van de leerkrachten van de deelnemende leergroepen 5 en 6 (zie 'Focusgroep') te verbeteren. Begeleiding werd geïnspireerd op de inhoud van Open Boek, de cursus tot leescoördinator.

Wat is effectief leesonderwijs?

De term 'effectief leesonderwijs' kan op verschillende manieren worden opgevat. Binnen deze pilot gingen meewerkende partijen uit van de definitie en het advies van: de Taalraad Begrijpend lezen, het actieplan *Effectief onderwijs in begrijpend lezen* van de Taalunie, en van de aanbevelingen uit de meta-analyse *De vele kanten van leesbegrip* door De la Rie, Van Steensel en Houtveen. Zie 'Aanpak' voor verdere toelichting over de definitie waar in deze pilot mee is gewerkt.

Betrokken partijen

De volgende partijen speelden een rol in het uitvoeren van de pilot:

- **Stichting Lezen** – De pilot werd geleid door de specialisten primair onderwijs van Stichting Lezen..
- **De Bibliotheek Zuidoost Fryslân** – Deze bibliotheek is de samenwerkingspartner van de scholen in het kader van het programma de Bibliotheek *op school*. Er namen, namens deze bibliotheek, drie leesmediaconsulenten deel aan de pilot.
- **Stichting Comprix en VCSO in Zuidoost Friesland** – Van de drie scholen waarvan er groepen meededen met de pilot vielen er twee scholen onder Stichting Comprix (De Toekan en De Twirre) en één onder VCSO (De Arke). In het eerste jaar namen vijf leerkrachten deel aan de pilot. In het tweede jaar waren dat dertig leerkrachten en onderwijsassistenten. Daarnaast waren bij de meeste studiebijeenkomsten de drie directieleden en drie intern begeleiders aanwezig.
- **De IJsselgroep** – Dit onderwijs- en zorg-opleidingsinstituut verzorgde de scholing en begeleiding van de deelnemende leerkrachten en leesmediaconsulenten. Ook ontwikkelde de IJsselgroep kwaliteitskaarten; een tool waarmee scholen hun leesonderwijs regelmatig kunnen evalueren en de kwaliteit ervan kan worden geborgd. Daarnaast was de IJsselgroep verantwoordelijk voor zowel de procesbeschrijving als verslaglegging van de effecten van de pilot.
- **De opleidingscoördinator van de Bibliotheek op school** – De coördinator is tijdens de pilot betrokken geweest, was aanwezig bij de studiebijeenkomsten en adviseerde bij de begeleiding van de leesmediaconsulenten.
- **Onderwijs-adviesbureau Vol van leren** – Vol van leren leverde tijdens de ontwikkeling van de pilot extern advies.

Financiering van de pilot kwam van de Bibliotheek *op school* (Stichting Lezen/Koninklijke Bibliotheek) en van de schoolbesturen Comprix en VCSO.

Aanpak

De pilot richtte zich op het in samenhang verder ontwikkelen van taal-, kennis- en leesontwikkeling (dat wil zeggen, leesvaardigheid en leesbegrip) en leesmotivatie. Het uitgangspunt, bij een dusdanig geïntegreerde aanpak, is dat het ene onderdeel van leesonderwijs niet zonder het andere kan.

Binnen de pilot werd het leesonderwijs gebaseerd op Focus op begrip, een aanpak van Hogeschool Windesheim ontwikkeld door Erna van Koeven en Anneke Smits. De leesmediaconsulenten van de Bibliotheek ondersteunen deze aanpak vanuit hun expertise over rijke teksten, in het bijzonder jeugdliteratuur, en over werkvormen gericht op boekpromotie, boekenkeuze en boekgesprekken.

Focus op begrip is gestoeld op de principes van het eerdergenoemde effectief leesonderwijs, namelijk op:

- het hanteren van een thematische aanpak, gerelateerd aan wereldoriëntatie,
- het koppelen van boeken en rijke teksten aan de thema's,
- langere tijd werken aan hetzelfde thema,
- het stimuleren van de leesmotivatie: kinderen lezen omdat ze het nuttig en/of leuk vinden,
- het organiseren van actief denken en gerichte interactie rond de boeken en teksten,
- het formatief evalueren van de leesvaardigheid.

Focusgroep

Aan deze pilot namen drie scholen deel. Twee daarvan zijn onderdeel van Stichting Comprix; De Toekan en De Twirre. De derde school is onderdeel van VCSO; De Arke. Van deze scholen zijn vijf leerkrachten van groep 5 en 6 gestart met de pilot. Er zijn vijf groepen, waarvan er twee combinatiegroepen zijn.

Rond jaargroepen 5 en 6 hebben kinderen vloeiend leren lezen. De technische leesvaardigheid moet worden onderhouden en verder ontwikkeld. Tegelijkertijd komt er meer nadruk te liggen op leesbegrip. Dit is echter ook de tijd waarin de leesmotivatie bij veel kinderen begint af te nemen. Dit komt voor een belangrijk deel doordat het lezen steeds meer in dienst komt te staan van het leren. Vandaar dat er voor gekozen werd te starten met groep 5 en 6, en er voor de geïntegreerde aanpak van Focus op begrip is gekozen.

Het was van meet af aan de intentie om later ook met andere jaargroepen te starten. Het idee was dat deze volgorde de leerkrachten van deze andere groepen de kans bood geënthousiasmeerd te raken door de ervaringen van de startende groepen.

Proces en tijdslijn

De pilot heeft een looptijd gehad van 3 schooljaren:

- **Jaar 1 (2020-2021)** – De pilot werd voorbereid.
- **Jaar 2 (2021-2022)** – Leerkrachten van de groepen 5 en 6 maakten zich de aanpak van Focus op begrip eigen en brachten deze in de praktijk.
- **Jaar 3 (2022-2023)** - Uitbreiding van de aanpak naar alle jaargroepen en het borgen van Focus op begrip in de scholen. De leerkrachten van de groepen 5 en 6, die het voortouw hadden genomen, dienden als inspirerende kenners.

Tijdens de pilotjaren vonden de volgende samenkomsten en gesprekken plaats:

» Aan de start van jaar 2 – Startgesprekken op de drie deelnemende scholen

Twee adviseurs van de IJsselgroep leidden deze drie kennismakingen. Ze zorgden ervoor dat de deelnemende partijen elkaar leerden kennen, en dat de verwachtingen en veranderbehoeften van de scholen afgestemd en in kaart werden gebracht.

Bij elk van de drie startgesprekken waren de deelnemende leerkrachten van groep 5 en groep 6 aanwezig, evenals de directeur, de leescoördinator, de intern begeleider en de aan de school verbonden leesmediaconsulent.

Er werd onder andere besproken:

- beginsituatie: methodes en methodieken die worden ingezet bij taal- en leesonderwijs en de frequentie en tijd van de lessen,
- begeleiding van leerlingen met leesproblemen en dyslexie,
- gegevens uit de Monitor de Bibliotheek *op school* en de Leesscan van lezeninhetpo.nl.

» Gedurende jaar 2 en 3 – Studiemiddagen met klassenbezoeken en werkbijeenkomsten

Voor jaar 2 en 3 van de pilot werden vier studiemiddagen per schooljaar vastgelegd. Deze werden geleid door de IJsselgroep en waren bedoeld om bevindingen en kennis te delen over de te gebruiken methodiek, om deelnemende partijen tussentijds in te lichten over bevindingen uit de pilot, en om vooruit te kijken naar de aankomende periode.

Elke leerkracht woonde vier studiemiddagen bij. Voorafgaand aan deze studiedagen ontvingen deelnemers artikelen ter achtergrondinformatie. Tijdens de middagen werden interactieve werkvormen en beeldmateriaal ingezet, en wisselden deelnemers ervaringen uit. Ook werd tijdens elke studiedag de theorie aan de praktijk gekoppeld voor zowel de participerende leerkrachten als de leesmediaconsulenten aan de hand van opdrachten.

Elke studiemiddag werd opgevolgd door een klassenbezoek. Dit bestond uit een bezoek aan betrokken klassen door de IJsselgroep, samen met een leesmediaconsulent, en werd afgesloten met een nabespreking met de betrokken leerkracht. Ook hadden de adviseurs van de IJsselgroep borgingsgesprekken met schoolleiders waarin afspraken werden vastgelegd. Het doel van deze gesprekken was onder andere om de nieuwe manier van werken op het gebied van lezen en wereldoriëntatie vast te leggen middels de introductie van kwaliteitskaarten.

» Gedurende jaar 2 en 3 – Individuele afstemmingsgesprekken met leesmediaconsulenten

Tijdens deze gesprekken ontvingen leesmediaconsulenten coaching die hen hielp de veranderingen die ze meemaakten in hun werkzaamheden te plaatsen. Aan de hand van deze gesprekken konden zij ook hun inzichten en observaties delen op het gebied van hoe de Bibliotheek *op school* de kwaliteit van het leesonderwijs kon helpen verbeteren.

» Gedurende jaar 2 en 3 – Twee team-/werkbijeenkomsten

Om de bekendheid en implementatie van Focus op begrip te bevorderen vonden er teambijeenkomsten plaats. In jaar 2 vonden er twee teambijeenkomsten plaats in maart en juni 2022 met de groepen 5 en 6. In jaar 3 werden dit werkbijeenkomsten.

De teambijeenkomsten in jaar 2 werden voorbereid door de adviseur van de IJsselgroep. Leerkrachten en ook leesmediaconsulenten kregen de kans om hun eigen expertise en ervaringen met de methodiek te delen met het hele schoolteam.

Evaluatie

De volgende middelen hielpen de voortgang en het succes van de pilot evalueren ten behoeve van deze verslaglegging:

- Observatie in de groepen tijdens de klassenbezoeken.
- Gesprekken met deelnemende partijen, zoals de leerkrachten, de leesmediaconsulenten, intern begeleiders en directeurs.
- Vragenlijst ingevuld aan het einde door alle betrokkenen.

2. Verslaglegging

Samenvattende conclusie

Met behulp van de vermelde evaluatiemiddelen kon worden vastgesteld dat de pilot positief tot zeer positief is ervaren. Er is tegemoetgekomen aan de originele hulpvraag van Stichting Comprix en Verenigde Christelijke Scholen Opsterland (VCSO) aan De Bibliotheek Zuidoost Fryslân. Uit de verslaglegging blijkt namelijk dat de scholen en de Bibliotheek hun samenwerking via de aanpak van de Bibliotheek *op school* hebben weten te versterken en de kwaliteit van het leesonderwijs is geoptimaliseerd. Leerkrachten, leesmediaconsulenten, schoolbestuur en ook leerlingen hebben de aanpak met enthousiasme ontvangen. De samenwerkingen leidden tot een uitbreiding van visie bij leerkrachten, een betere leescultuur, enthousiastere en met meer toewijding lezende leerlingen, en een intensievere integratie van de expertise van leesmediaconsulenten binnen het leesonderwijs. De pilot werd als intensief ervaren en was volgens deelnemers gebaat geweest bij minder contactmomenten. Het programma heeft daarnaast vragen van praktische aard opgeleverd over de integratie van deze aanpak.

Effect op samenwerking tussen school en de Bibliotheek

1. Enthousiasme bij alle deelnemers

Deelnemende partijen hebben zich unaniem enthousiast uitgelaten over de pilot. De leerkrachten ervoeren veel enthousiasme om aan de slag te gaan, en zagen dit enthousiasme terug bij hun leerlingen. Deze positiviteit hield aan gedurende de rest van de pilot. Leerkrachten hielden een goed gevoel over aan het inzicht dat ze ontwikkelden over de methodiek en over hoe ze dit konden toepassen op hun school. Leesconsulenten waren eveneens te spreken over hoe de pilot de samenwerking met de scholen versterkte.

2. Intensievere samenwerking tussen scholen en leesconsulenten

Zonder uitzondering gaven leerkrachten aan dat de samenwerking met de leesconsulenten goed, zeer goed en prima verloopt. Er is prettig en nauw contact geweest tussen de scholen en de leesconsulenten. De lijntjes waren kort. De leesconsulenten waren 'laagdrempelig' en snel te benaderen en dachten mee. Ze adviseerden mooie boeken, promoveerden boeken en leverden boeken die goed pasten bij de thema's waar op school mee gewerkt werd. Ook leesconsulenten zelf gaven aan dat het contact met scholen, hoewel al goed, nog beter werd. Het contact werd regelmatig en leerkrachten kwamen vaker met meer gerichte vragen en wensen.

3. Leesconsulenten zien verbetering leescultuur

De leesconsulenten merkten dat de wijze van werken bijdroeg aan een goede leescultuur binnen de school, waarbij gewerkt wordt met boeken en teksten met rijke taal, passend bij een thema. Ook een directielid gaf aan dat de borging van het leesonderwijs door de pilot beter gestalte heeft gekregen.

4. Leesconsulenten verkregen nieuwe inzichten

De leesconsulenten hebben veel nieuwe kennis opgedaan en nieuwe manieren van samenwerken ontdekt. Zo hebben zij nog meer inzicht gekregen in de wijze waarop leerkrachten in de klas werken en de wijze waarop zij hun lessen invullen. Doordat leesconsulenten meer directe feedback ontvingen van leerkrachten, werden de banden sterker tussen de leesmediaconsulent en het leesonderwijs van de leerkracht.

5. Leesconsulenten hebben focus verlegd

Leesconsulenten hebben hun focus verlegd naar het stuk rijke taal in boeken en het verbinden van lezen met wereldoriëntatie, waardoor meer samenhang ontstaat en zij met hun activiteiten een bijdrage leveren aan een groter geheel. De activiteiten zijn dus meer geïntegreerd geraakt in het onderwijs.

6. Leerkrachten ontwikkelden nieuwe visie op leesonderwijs

Leerkrachten hebben dankzij de pilot een andere visie op en meer kennis over het belang van leesonderwijs gekregen. Ze zijn zich bewust geworden van het belang van: een duidelijke plek voor voorlezen en stillezen op het rooster; thematisch en geïntegreerd werken, en welke rol rijke taal daarbij speelt waardoor methodes meer kunnen worden losgelaten. Daarnaast geven leerkrachten aan dat het vak 'begrijpend lezen' en zaken uit de taalmethodiek kunnen worden weggelaten.

7. Leerkrachten verkregen praktische handvatten voor taal- en leeslessen

Leerkrachten verkregen nieuwe praktische handvatten voor de taal- en leeslessen. Ze leerden hoe zij gericht bezig kunnen zijn met lezen en teksten, door te focussen op vaker creatief schrijven, tekstsets in te zetten, en te praten naar aanleiding van een 'Focusvraag'. Tevens is duidelijk geworden hoe verschillende vakken geïntegreerd kunnen worden aangeboden, en hoe dit het totale lesprogramma kan verlichten.

Effecten van de pilot op de leesmotivatie van leerlingen

8. Motivatie van leerlingen sterk toegenomen

Leerkrachten merkten dat leerlingen meer en met meer enthousiasme lezen, en ook thuis meer lezen. Hun leesmotivatie, betrokkenheid en plezier zijn gedurende de pilot duidelijk toegenomen. De leesconsulenten merkten het gegroeide enthousiasme en de interesse voor boeken op tijdens boekpromoties. Leerlingen wilden graag vertellen over wat zij lezen en stelden vragen over boeken. Het werken vanuit een thema, een groot boekenaanbod en de inzet van luisterboeken werken eveneens motiverend.

9. Leesresultaten van leerlingen licht verbeterd

Voorzichtig kan worden gesteld dat aan het einde van het tweede jaar van de pilot iets meer leerlingen een AVI-niveau op of boven gemiddeld hebben behaald dan in de jaren daarvoor. Een harde uitspraak kan niet worden gedaan, gezien de fluctuerende scores tussen de meetmomenten en het feit dat de stijging al voor de start van de pilot is ingezet. Daarnaast lijken leerlingen over het algemeen op de toets in het midden van het jaar beter te scoren dan op de toets aan het einde van het jaar. De duur van deze pilot was te kort om algemene uitspraken te doen over het effect op de leesvaardigheid van de leerlingen.

Ontdekkingen en constatering

10. Om succes van Focus op begrip te garanderen moet aan alle aspecten worden voldaan

De constatering dat (nog) geen sprake is geweest van uitgesproken groei in leesresultaten bij begrijpend lezen toetsen is deels te verklaren. Enerzijds kon niet door alle leerkrachten aan alle aspecten van Focus op begrip worden voldaan en anderzijds werden leerlingen niet vooraf voorbereid en getraind op het maken van begrijpend lezen toetsen.

11. De pilot is als positief ervaren, samenkomsten hadden vlotter kunnen verlopen

De gezamenlijke middagen hadden vlotter kunnen verlopen. Soms waren er te veel werkvormen en duurde het te lang. Eén keer per jaar is een 'opfrismiddag' wenselijk. De begeleiding door de cursusleiders is als prettig, positief en inspirerend ervaren. De klassenbezoeken verliepen prettig. Het geheel was intensief en zou misschien over twee jaar verspreid kunnen worden.

12. Langere themaduur vergroot effectiviteit

Een thema duurt minimaal vijf à zes weken. Leerkrachten kregen de kans te ondervinden hoe deze lengte zorgt voor verdieping en dat een thema meer gaat leven voor kinderen. Door samenhang te creëren en lezen (voorlezen, vrij lezen, tekstlessen met rijke teksten op een hoog niveau) geïntegreerd aan te bieden binnen wereldoriëntatie wordt de effectiviteit vergroot: dit heeft een positieve invloed op de kennis-, taal- en leesontwikkeling van leerlingen.

13. Kinderen met laag niveau begrijpend lezen hebben behoefte aan aanvullende interventies

Om te kunnen profiteren van de aanpak Focus op begrip hebben leerlingen die nu laag scoren op begrijpend lezen, naast Focus op begrip, mogelijk nog andersoortige interventie nodig.

14. Hoe tekstsets kunnen worden ingezet met behulp van digitale media moet verder worden onderzocht

Het maken van tekstsets om in de lessen mee te werken blijkt een tijdrovende klus. Een openbare zogenoemde 'padlet' met tekstsets zou hierbij ondersteunend kunnen werken. Onderzoek naar de mogelijkheden hiervan is gestart.

3. Vervolgstappen

De pilot heeft nog tijdens de looptijd tot verschillende vervolgstappen geleid. Ook nu de pilot is geëvalueerd en afgerond gaat er een grote invloed uit van de ingewonnen bevindingen. Voorbeelden van vervolgstappen zijn:

- In twee van de drie gemeenten in het werkgebied van de Bibliotheek is met financiële ondersteuning van deze gemeente een opschaling van de aanpak tot stand gebracht op een vijftal nieuwe scholen. Deze scholen volgen dezelfde werkwijze (met de IJsselgroep en de Bibliotheek) als binnen de pilot, maar zonder de financiële steun en advisering van Stichting Lezen.
- Mede met input vanuit de pilot zijn de trainingen *Rijke teksten: de rol van de leesconsulent* als ook *Ambitiegericht werken aan effectief leesonderwijs, de rol van bibliotheken* ontwikkeld binnen het opleidingshuis van de Bibliotheek op school.
- Mede op basis van de ervaringen in de pilot is het document *Handreiking effectief leesonderwijs en de Bibliotheek op school* geschreven, bedoeld voor de tactische laag binnen bibliotheken. Het biedt handvatten voor de Bibliotheek die de vraag krijgt van scholen om te ondersteunen bij effectief leesonderwijs.
- Vanuit het Masterplan basisvaardigheden wordt een project opgezet en mede gefinancierd waarin scholen effectief leesonderwijs implementeren, ondersteund door de Bibliotheek op school. Er is plek voor honderd scholen in de loop van drie jaar. De werkwijze uit de pilot wordt in hoge mate overgenomen in dit project.

Colofon

© Stichting Lezen (2024)

Dit pilotverslag *Effectief leesonderwijs en de Bibliotheek op school* is tot stand gekomen dankzij Bart Droogers (Specialist primair onderwijs en de Bibliotheek op school), Loren Snel (redactie) en Inger Bos (eindredactie) en Ingrid de Jong (ontwerp).